د . کەمال مەزهەر

ئەدیب و ئەرکەکانی قۆناغ لەبەر ڕۆشنایی تاقیکردنەوەکانی ئەورووپای ڕۆژگاری «ڕێنیسانس»دا

بەشی چوارەم

« سۆشیالیزمی یۆتۆپی » یا « بەهەشتی خەو »

سەرەتا :

هەرچەندە ئەو ئاڵوگۆڕانەی ئەورووپای ڕۆژئاوا لە کۆتایی سەدە ناوەنجییەکاندا بەخۆیەوە بینینی هەنگاوێکی گەورە بوون بۆ پێشەوە چونکە بوونە هۆی هەرەس هێنانی ڕژێمی دواکەوتووی دەرەبەگی ، بەڵام ئەرکی گرانی جێبەجێکردنیان کەوتە ئەستۆی کۆمەڵانی خەڵکی مەلبەندەکە خۆیەوە . بەداخەوە زۆر جار ڕەوڕەوەی مێژوو بە خوێن و فرمێسک و ئارەقی ناوچەوانی چەوساوان بەرەوپێش دەچێت . ئەو دیاردەیە لە ئینگیلتەرەی ڕۆژگاری ڕێنیسانسدا زۆر زەق خۆی نواند .

لەبەر گەلێك هۆ ئەوساکە پیشەسازیی کوتاڵی ئینگلیزی هەنگاوی گەورەی بۆ پێشەوە نا [1] . بازاڕی زۆر وڵات دەرگەیان بۆ ئەو کوتاڵە نایابە خستە سەر گازی پشت . کارگەیشت بەوەی

ئینگیلتەرە لە ناوەندی سەدەی شازدەمیندا ساڵی 122 هەزار تۆپ کوتاڵی دەناردە هەندەران ، واتە بیستوچوار هێندی ناوەندی سەدەی چواردەمین ، ئەو کاتەی هەمووی بەسەریەکەوە ساڵی 5 هەزار تۆپی تیا دەناردە بازاڕی وڵاتانی دەوروبەری خۆی . بەر لە کۆتایی سەدەی شازدەمین ئەو کوتاڵە لە 82٪ ی هەموو ئەو کەلوپەلانەی پێك دەهێنا کە ئینگیلتەرە دەیناردنە دەرێ [2] .

تۆماس مۆر

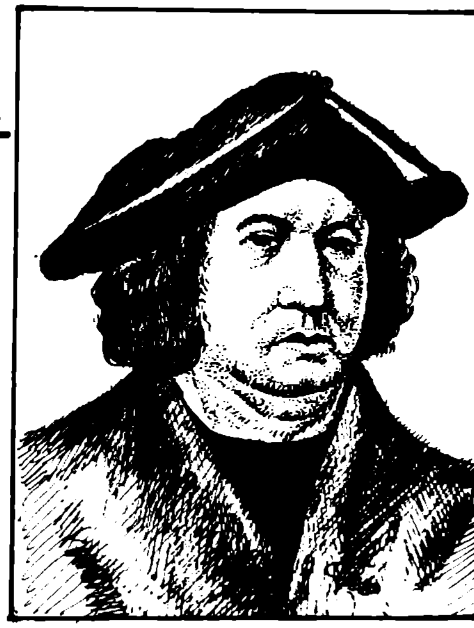

بەو جۆرە دروستکردن و بازرگانیی کوتاڵ بووە سەرچاوەی قازانجێکی ئەوتۆ کە کەس تا ئەوساکە بە خەویش لە وێنەی بەخۆیەوە نەبینیبوو ، بۆیەکا پارەداران بەپەرۆشەوە ڕوویان تێکرد . زۆربەی هەرەزۆری دەرەبەگانی ئینگیلتەرە دەستیان لە کشتوکاڵ هەڵگرت و کێڵگەکانیان کردە لەوەڕگە بۆ پەروەردەکردنی مەڕ و زۆرکردنی بەروبومی خوری کە کارگە نوێکان لە هەموو لاوە بە پەرۆشەوە بە نرخی چاک دەیانقۆستەوە . وەك ئاشکراشە شوانکاریی ، بەپێچەوانەی کشتوکاڵەوە ، پێویستی بە هێزی کاری زۆر نییە . ئەو کێڵگەیەی جاران بە دەیان و صەدان جوتیار دەبرا بەڕێوە کە بووە لەوەڕگە ئەرکی بە چەند شوان و گاوانێك جێبەجێ دەکرا . بەڵگە ئینگلیزییەکانی ئەو ڕۆژگارە باسی ئەوە دەکەن چۆن لە گەلێك ناوچە دوو سێ شوان جێگەی 200 جوتیاریان دەگرتەوە . بەو پێیە بەلایەنی کەمەوە لە 90٪ ی جوتیاران لە زەوی‌وزار و کاری کشتوکاڵ بێبەریی کران . دەرەبەگانی ئینگیلتەرە بێپەروا کەوتنە گیانی پیاوەکانیان و بە دەیان هەزاریان لێ ئاوارەکردن . ئەو ئاغایانەی تا دوێنێ کەللەی ئەو جوتیارەیان دەپەڕاند بوێری بستێك لە زەوی‌وزاری فراوانیان دوور بکەوێتەوە بە دەیان دێ و گوندیان کاول کرد تەنها بۆ ئەوەی پیاوەکانیان ناچار بکەن سەری خۆیان هەڵگرن . بەشی زۆری ئەو قوربەسەرانە بەناچاری دایانە دەشت و کێو پەنایان بردە بەر ئەشکەوت و لێرو دارستان و لە گژو گیاو میوەجات بەولاوە هیچ نەبوو بیخۆن ، بەتایبەتی دوای ئەوەی بە ماوەیەکی کەم قڕیان خستە بەرانەکێویی ناو شاخان و ماسیی ناو ئاوانەوە .

بەشێکی زۆر لەو ئاوارانە بەناچاری ڕوویان‌کردە شارە گەورەکانی وڵات و ئامادە بوون بەنانەسکی هەر کارێکیان دەستبکەوێ بیکەن . سواڵکەرو دەرۆزەگەران هەموو لایان تەنی . دزی و جەردەیی و پیاوکوژی بوونە پیشەی ڕۆژانەی هەزاران . گرانیش هێندەی‌تر تەنگی بە هەموان هەڵچنی .

هەڵوەستی کاربەدەستانی ئەوسای ئینگیلتەرەو یاساکانیان بوونە سەرباری مەینەتیی ئەو هەژارانە . هێنریی هەشتەم کە لە ساڵی 1509 وە تاوەکو ساڵی 1547 پاشایەتیی کرد ویستی لە ڕێگەی یاساوە دەرۆزەگەری قەدەغە بکات . بەپێی یاسایەکی تایبەتی پیاوانی میری هەرکەسێکیان بە تۆمەی دەرۆزەگەری بگرتایە بۆ جاری یەکەم دارکاری‌یان دەکرد . ئەگەر هەمان کەس جاری دووەم بگیرایەوە ئەوسا وێرای دارکاری لایەکی گوێشیان دەبڕی . لە جاری سێیەمدا دەبرایە بەر پای قەنارەو سووك و بارێك لەسەر برسێتی دەکرا بە سێدارەدا ! .

باری قورسی ژیانی هەژارانی ئینگیلتەرەی سەدەی شازدەمین بووە هۆی تەقینەوەی زنجیرەیەك ڕاپەڕینی جوتیاران . لەو ڕاپەڕینەدا کە ساڵی 1549 بە ڕابەریی ڕۆبەرت کێت[3] لە ڕۆژهەڵاتی ئینگیلتەرەدا تەقی‌یەوە ژمارەی تەنها ئەوانەی چەکیان هەڵگرت و گیانیان خستە سەر لەپی دەستیان لە 20 هەزار کەس تێپەڕی[4] .

بێگومان دەبوو ئەو بارە جەرگبڕەی ئاوارانی نیشتمان هەناوی ئەدیب و ڕووناکبیرێکی گەورەی وەك تۆماس مۆر بهەژێنێ . ئەو قسە پڕتەوسەی لەو ڕۆژگارەدا مۆری بەناوبانگ کردی « مەڕ وا خەریکە زەلام بخوا » بووە پەندێکی چەسپاوی زمانی ئینگلیزی .

تۆماس مۆر :

حەوتەمین ڕۆژی مانگی شوباتی ساڵی 1478 تۆماس مۆر[5] لە لەندەن لەدایك بوو . بنەماڵەی مۆر خوێندەوارو ناسراو بوو ، بەر لە تۆماس ژمارەیەکی زۆر دادکارو پارێزەری بەناوبانگی تێدا هەڵکەوتبوو[6] . هەر لە لەندەنی پایتەخت تۆماس مۆر خوێندنی تەواوکرد ، سەرەتا چووە « فێرگەی ئەنتۆسی پیرۆز » و پاشان زانکۆی ئۆکسفۆردی بەناوبانگی بڕی .

لەوساوە تێکەل بە دەستەی ڕووناکبیری بەرزی ئەو ڕۆژگارەی ئینگلیتەرە بوو . وەك لە بەشی ڕابوردووشدا باسمان کرد مۆر بووە هاوەڵی گیانی بەگیانیی ئێرازمۆسی ڕۆتەردامی کە ناوو شۆرەتی سەرانسەری ئەوروپای گرتبۆوە .

هونەرو ئەدەب و سروشت و چەند زانستێك سەرنجی تۆماس مۆریان ڕاکێشا [7] . مۆر لە لاتینی و گریکیدا زمانزانێکی وەستا بوو . ئەو سەرەتای بزوتنەوەی وەرگێرانی کەلەپووری دێرینی ئەوروپای لەو دوو زمانەوە بۆ سەر زمانی ئینگلیزی دامەزراند[8] .

تۆماس مۆر لە هەموو ڕوویەکەوە پیاوێکی ڕاست و مرۆیەکی بێ غەل و غەش بوو . وەك هاوسەر دلسۆز و وەك باوك جگەرسۆز و وەك هاوڕێ وەفادار و وەك کاربەدەست چالاك و ئازا و ویڕای هەموویشیان دلنەرم و بەخشندە بوو . بۆ خۆی ژنەکەی و منداڵەکانی بە شیری چاکەو مۆسیقاپەروەری و ئەدەب گوزاری گۆش کرد . ماڵی دیوەخانی زانایان و پەناگەی هەژاران بوو . خەلکی بۆ خۆیان نازناوی « باشترین هاوڕێی هەژار » یان بۆ هەلبژارد[9] .

پاش تەواوکردنی ئۆکسفۆرد تۆماس مۆر بووە پارێزەرو یەکسەر ناوبانگی دەرکرد . یاسازان و قسەرەوان و گوتەبێژو سەرڕاست بوو ، ئەوانەش ، وەك ئاشکرایە ، مەرجی سەرەکین بۆ سەرکەوتنی پیاوانی داد . کە ساڵی 1504 خۆی بۆ ئەندامەتی پارلەمان پالاوت کەس نەما دەنگی بۆ نەدات ، بەتایبەتی بازرگانانی لەندەن کە دەستەی پێشکەوتووی ئەوسای کۆمەڵ بوون . دەنگی زوڵاڵی تۆماس مۆر لەوێش بەرزبۆوە . مۆر ئازایانە بەرەنگاری سیاسەتی چەوتی هێنریی حەوتەم[10] هات و بەهیچ جۆر ملی بۆ نەداو کە زانی هیچی بۆ ناکرێ دەستی لە پەرلەمان هەلگرت . هەر لەبەر ئەوەش مۆر مەرگی هێنریی حەوتەمی وەك « ڕۆژی ڕزگاری » نرخاند[11] .

هێنریی هەشتەم بەر لەوەی بێتە سەر تەختی پاشایی خۆی لە ڕووناکبیرانی ڕێنیسانس نزیك دەخستەوە کە یەکێکیان تۆماس مۆر بوو . لەوساوە جێگری پەخت و مۆر بوونە هاوڕێ ، زۆر جار ئەویان سەری لەمیان دەدا . کە هێنریی هەشتەم بۆ یەکەم جار ژنی هێنا تۆماس مۆر پێنج پارچە هۆنراوەی تایبەتیی خۆی لە دەفتەرێکی ڕازاوەدا بە دیاری پێشکەش کرد . ئەو دەفتەرەی مۆر ئێستە یەکێکە لە کەلەپوورە دەگمەنەکانی « مۆزەخانەی بەریتانی »[12] .

تۆماس مۆر لەو بڕوایەدا بوو کە فەرمانڕەوایی هێنریی هەشتەم لەگەڵ خۆی سەرفرازی بۆ گەل و نیشتمان دێنێ ، بۆیەکا هەر کە ئەو هاتە سەر تەخت بەدڵ پشتگیریی کردو کاتێك داوای لێکرد بگەڕێتەوە سەر کاری میری فەرمانی نەشکاند . سەرەتا بووە یاریدەری شەریفی لەندەن و ئینجا بووە ئەندامی « ئەنجومەنی کۆشك » و لە ساڵی 1529 شەوە بۆ ماوەی سێ ساڵ بووە ڕاوێژکاری یەکەمی پاشا . بەر لەوەش بووە سەرۆکی پەرلەمانی بەریتانی و لە یەکەم گوتەیدا بەو بۆنەیەوە داوای کرد نوێنەرانی گەل لە لێدوان و توێژە کانیاندا چاونەترس و سەربەست بن[13] .

زۆری نەخایاند تۆماس مۆر دڵی لە هێنری هەشتەمیش کرمێ بوو . باشترین بەڵگەی ئەو ڕاستییە شاکاری « یوتۆپیا » ی پڕ لە توانج و ڕەخنەیە . وەك دواییش باسی دەکەین مۆر کاتێك « یوتۆپیا » ی دانا هێشتا لە لقەپۆپەی کاری میریدا بوو . لەگەڵ ئەوەشدا دوا تاڵی پێوەندیی نێوان هێنری و مۆر لەو کاتەدا پسا کە پاشا بەبیانووی ژنهێنانەوە پێوەندیی لەگەڵ ڕۆماو پاپادا پچڕاند . هەرچەندە مۆر بەدەستووری ئێرازمۆسی هاوەڵی ڕەخنەی توندوتیژی لە کڵێسەو پیاوانی دەگرت ، بەڵام زۆر بەپەرۆش بوو بۆ پاراستنی یەکێتی جیهانی عیسایی و هەر لەبەر ئەوەش دژی بزوتنەوەی چاككردنی ئایین و لوتەری ڕەهبەری ئەو بزوتنەوەیە وەستا[14] .

هەرچەند هێنری هەشتەم هەوڵی دا بەڵام تۆماس مۆر لە هەلوەستی خۆی پاشگەز نەبۆوە ، ئەوسا بە فەرمانی پاشا مۆر نەك تەنها لە کار دوورخرایەوە ، بەلکو گیراش . دوای گرتنیشی هێنری چەند جارێك بێسوود هەوڵی دا پەشیمانی بکاتەوەو بیگێڕێتەوە سەر تەختوبەختەکەی جارانی . تەنانەت پارانەوەو فرمێسکی مارگرێتی کچیشی دڵیان نەرم نەکرد . ئەوسا بەپێی فەرمانی پاشا بەرەبەیانی ڕۆژی حەوتی تەمموزی ساڵی 1535 سەری پەڕێنراو بۆ « عیبرەت » لەبەردەمی یەکێك لە پردەکانی

لەندەندا هەڵواسراو دوایی بەپێی نەریتی ئەوسا توڕدرایە ناو ڕوبـاری تـایمسـەوە . ئـەوەنـدە هـەیـە هێنـری « ڕەحمی تلیسایەوە » و ڕێگەی نەدا بەپێی دەستووری باوی ئەوسا بەر لە ناشتنی جەرگو هەناوی لە لەشی جیابکەنەوە ، ڕێگەشی دایە کەسوکاری لە ناشتنیدا بەشدار بن و پرسەی بۆبگرن[16] .

کەم کەس لە مێژوودا بەڕادەی تـۆماس مـۆر ئازایـانە بەرەنگاری مەرگ هاتوون . وەك دەگێڕنەوە تا دواهەناسـەی ژیانی زەردەخەنە لە لێوی نەپەڕیـوە . کە هێنـاویانـە سەری بقرتێنن بە یەکێك لە ئەفسەرەکانی گوتووە :

« تکایە هەر بۆ سەرکەوتن یاریدەم
بدە ، لە هاتنە خوارەوەدا خۆم
کاری خۆم مەیسەر دەکەم ! » .

دوای ئەوەی لەسەر تەختەی سەرقرتانەکە درێژیـان کردووە بەدەم زەردەخەنەوە ڕووی کردۆتە کابرای تەوربەدەست و پێی گوتووە :

« ساتێکم لێ ڕاوەستە تا ڕیشم
لا ئەدەم ، ئەو بێ تاوانە ... ملیشم
کورتە ، دەست باش داگرە نەبا
تەورەکەت تەتەڵە بکات »[19] .

* * *

تۆماس مۆر ژمارەیەك نووسینی بایەخداری دوایخۆی بەجێهێشت . نووسینەکانی کاری زۆریان کردە سەر ژیـانی ڕووناکبیریی ئەورووپای ڕۆژگاری ڕێنیسانس و دوای ڕێنیسانس . کەم کەس بەڕادەی ئەو لە ئەرکەکانی قۆناغ گە یشتبوون و کـەسـیش وەك ئـەو بـۆ چـارەسـەرکـردنـیـان نـەچوو ، چـونکە ، خـۆکـا ووتـەنی ، « نـەیـدەتـوانی وەك کەسانیتر بیربکاتەوە »[17] . هۆیەکی گرنگی تریش لە ئـارادا بوو بۆ ئەوەی تۆماس مۆر بتوانێ باشتر لە دەردەکانی کۆمەڵ بگـات ، ئەو ، وەك گـوتمـان ، وەك پـارێـزەرێکی نـاسـراوو فەرمانبەرێکی گەورە ئاگاداری ڕووداوی ژیان و بەسـەرهاتی جـەرگبـڕی نـەدارو لێقـەومـاوان بـوو . پیـاوێکی دڵڕەق و خۆپەرست و چەوسێنەریش نـەبوو تـا دەردو ئازاری خـەڵکی نەیبزوێنێ .

« مێـژووی ڕیتشاردی سێیـەم » یەکێکـە لە بەرهـەمە نایابەکانی تۆماس مۆر کە تاوەکو ئێستەش بە سەرچاوەیەکی ڕەسـەنی لێکدانـەوەی ڕۆژگاری فـەرمـانـڕەوایی ڕیتشـارد دادەنرێ کە دەوروبەری کۆتایی سەدەی پازدەمین بۆ ماوەی دوو ساڵ پاشایەتیی ئینگیلتەرەی کرد[18] . مۆر زانیارییەکانی ئـەو بەرهـەمەی دەمـاودەم لەخەڵکـەوە کۆکـردۆتەوە[19] . لە « مێژووی ڕیتشاردی سێیەم » و ژمارەیەك بەرهـەمی تریـدا تۆماس مۆر زۆر توند ڕەخنەی لە زۆرداریو زوڵم و زۆری میرو پاشایان گرتووە ، ئەو کارەی ئەوسا زمانی لەبندا لەسەر دەبڕرا . ژمارەیەك لە بەرهەمەکانی مۆر ناویان بەخۆیانـەوەیە ، وەك « لێدوانی خۆشی دژی ئەندیشە »[20] . تەنانەت کەلەنووسەرێکی وەك شکسپیریش لە بەرهەمەکانیدا کـەڵکی لە نووسینـەکانی تۆماس مۆر وەردەگرت کە « یۆتۆپیا » گوڵی سەردەستەیانە .

« یۆتۆپیا » :

لە نێوانی ساڵی 1515 و 1516 دا تۆماس مۆر بۆ کاری میری لە لەندەنەوە چووە شاری ئەنترویپی هۆڵەندەو بروجی بەلجیك و ئەو ماوەیەی بەهەل زانی بۆ داڕشتنی ئەو بیروڕایانەی وا دیارە لە دەمێکەوە لە قوڵایی دەروونیدا پەنگیـان خواردبـۆوە . لەوێ کتێبی بەناوبانگی « یۆتۆپیا » ی نـووسی کە بـۆ خۆی لەژێـر ناوەکەیدا بەم جۆرە بە خوێنەری دەناسێنێ :

« کتێبی زێڕینی بەکەڵك و خۆش
دەربارەی باشترین ڕژێمی
فەرمانڕەوایی و دوورگەی یۆتۆپیای نوێ » .

« یـۆتۆپیـا » لە دوو بـەش پێکهـاتـووە . مـۆر بـەشی دووەمیـانی لە دەرەوەی وڵات و بـەشی یـەکەمیـانی دوای گەڕانەوەی بۆ لەندەن دانا . لە بەشی یـەکەمی کتێبـەکەیـدا تۆماس مۆر باسی ناردنی بۆ ئەنترویپ دەکات و چۆن لەوێ گوایە تـووشی گەڕیـدەیەکی پـورتوگـالیی شارەزا بـووە بـە نـاوی هیتلۆدایـەوە . لە ڕێگەی ئـەو گفتوگـۆیەوە کـە گوایـە لەگەڵ هیتلۆدایدا کردوویە مۆر گەلێك پلارو توانجی بەجێی گرتـۆتە ڕژێمی سیاسی و ئابووریی باوی ئەوسای ڕۆژئاوای ئەورووپا . بە زمانی هیتلۆدایەوە تۆماس مۆر لەو بەشەی کتێبەکەیدا دەڵێ :

کامپانێلا

« کەس نی‌یە بتوانێ سیاسەتی پاشایان بگۆڕێ ... ئەوان بایەخ بە شەڕ زیاتر دەدەن وەك لە ئاشتی ... هەوڵ دەدەن خاکی نوێ زەوت بکەن لەبریتی ئەوەی بایەخ بدەنە وڵاتی خۆیان ... سەیرو سەمەرە لەوەدایە کە دزە گەورەکان دەبنە دادکارو سزای دزە پچوکەکان لەسەر ئەو پارچە نانە دەدەن کە لەتاو قوڕەی سکیان زات دەکەن دەستی بۆ ببەن ... بیستومە دەڵێن بەرخەکانتان کە جاران دەستەمۆو بێ‌وەی‌و کەمخۆر بوون ئێستە چاوبرسی‌و دڕندەن ، پیاو دەخۆن ، کێڵگەو خانوبەرەو شاران وێران؛ دەکەن‌و دانیشتوانیان هەڵدەلووشن !! » .

کەس ، تەنانەت مارلۆو شکسپیری گەورەش بەو جۆرە باسی پاشاو میرو گەداو هەژارانی ئەو ڕۆژگارەی ئینگیلتەرەیان نەکردووە .

دوای ئەوەی هیتلۆدای بەسەرهاتەلاکی پاشایان‌و ڕژێمی پڕ لە زۆرداری‌یاندا دێتە خوارێ دەڵێ تەنها یەکسانیی تەواوو هاوبەشیی گشتیی بۆیان هەیە مرۆ لە کێشەو چەرمەسەری‌و چەوساندنەوە ڕزگار بکەن ، بەڵگەشی دوورگەی « یۆتۆپیا » یە . لەوێدا گوایە تۆماس مۆر تکا لە هیتلۆدای دەکات باسی « یۆتۆپیا » ی بۆ بگێڕێتەوە . بەو جۆرە بەشی دووەمی کتێبەکەی دەست پێ دەکات .

« یۆتۆپیا » دوورگەیەکی ڕازاوەیە کەوتۆتە ئەوپەڕی دونیاوە . دانیشتوانی گیرۆدەی هیچ کێشەیەك نین ، کەس کەس ناچەوسێنێتەوە ، کەس زۆر لە کەس ناکات ، هەر لەبەر ئەوەش کەس ڕقی لە کەس نی‌یە . زەوی‌وزاری « یۆتۆپیا » هی هەموانە ، کۆگاکانی هەرچی دڵ بیەوێ تیایاندایە ، ساڵ دوازدەی مانگ دەرگەیان ئاواڵەیە ، کێ چیی بوێ بۆخۆی دەیبا . سەرجەمی دانیشتوانی « یۆتۆپیا » نیشتەجێی شارانن ، واتە گوندو لادێ نازانن . هەر خانووەی دوو دەرگەی هەی‌و هەردووکیان هەمیشە ئاواڵەن .

کەس نی‌یە لە « یۆتۆپیا » دا کار نەکات ، ڕۆژی کاریش شەش سەعاتە کە بەرهەمی بەشی ژیانی پڕلەخۆشیی هەموان دەکات . دەستەیەك زانای هەڵکەوتوو نەبێ کە خۆیان بۆ پێشختنی کۆمەڵ تەرخان کردووە ئیتر هەموان وەك خوشك‌و برا دەچنە کارگەو کێڵگەکان‌و شەرم لە هیچ کارو پیشەیەك ناکەن چونکە بەری ڕەنجیان بۆ خۆیانە . کۆمەڵ بەرپرسیاری نەخۆش‌و کەفتەکارانە کە هەموان بۆیان دەبنە کەسوکار . منداڵان دەبێ بخوێنن ، خوێندنیش دەبێ لەسەر بناغەی تیۆری‌و چاوبینی دامەزرێ ، بەوێنە ئەوی لە فێرگە دەربارەی کشتوکاڵ دەیخوێنن پێویستە لە کێڵگەش بە چاو بیبینن .

کەمترین جیاوازی لە نێوان ئافرەت‌و پیاوی « یۆتۆپیا » دا نی‌یە . هەردوکیان وەك یەك فێر دەبن‌و وەك یەك کار دەکەن‌و وەك یەك لە ڕۆژی تەنگانەدا چەك هەڵدەگرن . گەر ویستی ئافرەت بۆی هەیە تەنانەت بشبێتە مەلاو پێش‌نوێژ . باری ژیانی « یۆتۆپیا » ، کارێکی ئەوتۆی کردووە ئافرەت هیچ جۆرە ئەرکێکی ناوماڵی نەکەوێتە ئەستۆ ، تەنانەت چێشتیش لێنانێ چونکە ئەو خۆراکەی لە چێشتخانە ڕازاوەکاندا بەدەم ساتوسەمتورەوە پێشکەشی هەموان دەکرێ دەستی پێوە دەخورێ . هەموو ژەمێك بەدەم قسەی خۆش‌و پەندو ڕاوێژی پیرانەوە دەبەنە سەر .

خێزانی « یۆتۆپیا » نمونەی تەبایی‌و بەرزی‌یە . بەرلە هەژدە ساڵی کچ نابێ شوو بکات‌و کوڕیش بەر لەوەی تەمەنی دەبێتە بیستوسێ ساڵان نابێ ژن بهێنێ . بەرلە مارەبڕین دەبێ باش یەك بناسن چونکە دوایی جیابوونەوە کارێکی ئاسان نی‌یە . ڕێگەی جیابوونەوە هەر ئەوکاتە دەدرێ کە هەردوو لا دوای بیرکردنەوە هاتبنە سەر ئەو ڕایەی پێکەوە دانویان ناکوڵێ

. داوێن پیسی لایەکیش دەبێتە هۆی جیابوونەوە ، بەلام قوڕبەسەر داوێن پیس ، لەبەر چاوی هەموان ڕیسوا دەبێ !. ئافرەتانی « یۆتۆپیا » سوراوو سپیاو نازانن ، لای پیاوانی ئەو جوانە جوانە کە بە ڕەوشتیش جوانە .

کۆڵەکەی ڕژێمی سیاسیی « یۆتۆپیا » یەکسانیی و یەکمافیە . هەموو شارانی « یۆتۆپیا » لەژێر سایەی یەکێتییەکی فیدراڵیی ڕاستەقینەدا حەواونەتەوە . میر نەبێ کاربەدەستان هەموویان لەلایەن دانیشتوانەوە هەڵبژاردنی ساڵانەیان بۆ دەکرێ . هەرچی میرە جارێك هەڵدەبژێردرێ ، دەبێ داناو لێهاتوو بێ . میری « یۆتۆپیا » چاك لەوە گەیشتووە گەر هەڵوەڕ یا خۆهەڵکێش بێ یا کەمێك پێ خوار دانێ و بیەوێ بیروڕای خۆی داسەپێنێ ئەوا یەکسەر تەختوتاراجی لەکیس دەچێ . هیچ کارو فەرمانێکی گەورەی دەوڵەت نییە لە کۆبوونەوەی گشتیدا بڕیاری لەسەر نەدرێ . سزای خنکاندن لە سەرانسەری دوورگەی « یۆتۆپیا » دا تەنها بۆ ئەوکەسانەیە کە بەڕاستی دوژمنی ڕەوشتو چاکەو کۆمەڵن ، ئەوانەی هیچ دادیان ناداو دەبنە باری گران بەسەر دانیشتوانی نیشتمانی ڕازاوەی گەلی « یۆتۆپیا » وە .

یاسای « یۆتۆپیا » مافی تەواوی سەربەستیی ئایینی بۆ هەموان پاراستووە ، تەنانەت خوانە پەرستانیش ئازادن و بۆیان هەیە بکەونە گفتوگۆو لێدوانی تایبەتیی لەگەڵ شارەزاو زانایاندا ، بەلام نابێ لە کۆبوونەوەی گشتیدا چالاکی بنوێنن . خۆگەر هەموان دان بەوەدا بنێن گیان نەمرو ژیان دەستکردی یەزدانە ئەوا دەتوانن جڵەوی بەرەڵلایی باشتر دابین بکەن . دانیشتوانی « یۆتۆپیا » ئایینی عیسایییان بۆیەکا لا پەسندە چونکە کاتی خۆی داوای یەکسانیی هەموانی دەکردو بە ڕووی جیاوازکەراندا هەڵسا .

دیارە کۆمەڵێك ئەندامانی بەو شیرە خاوێنە گۆش بکرێن بەختەوەرو سەرفراز دەبێ ، هیچ هۆیەك لە ئارادا نابێ بۆ ئەوەی دەروونی کەسێکی تووشی گرێ بێ ، یا کەسێکی ڕقی لە کەسێکی بێ . هەموان دڵپاك و کراوەو چالاکن . بە چرای ڕۆنگەڕەچەکیش چاوچنۆکێك لە سەرانسەری دوورگەی « یۆتۆپیا » دا نادۆزیتەوە . سەرتاپایان گاڵتەیان بە زێڕ دێ ، پڕ بەدڵ بەو بێگانانە پێدەکەنن کە سەروپۆتە لاکیان بە میدالو نیشانی زێڕین ڕازاندۆتەوە ، چونکە ئەوان لەوەتەی هەن زێڕ بۆ دروستکردنی کۆت و زنجیری بەندان و قەعادەی منداڵان بەکار دەهێنن .

کەس وەك دانیشتوانی « یۆتۆپیا » لە جوانی سروشت ناگات . گشتیان عەودالی زانیاری و خوێندنەوەو مۆسیقاو وەرزش و گەشت و گەڕانن . ئاشتیپەروەرو دژبەشەڕن ، بەلام قوڕبەسەر ئەوەی دەستیان بۆ درێژ دەکات ، سەرتاپایان بۆی دێنە مەیدانەوە ، بێ سێ و دوو گیان و سەرو ماڵیان فیدای نیشتمان دەکەن . ئامادەشن دەستی یاریدەی دڵسۆزانە بۆ ئەو دراوسێیانەیان ڕابکێشن کە دژی زۆرداری و لە پێناوی سەرفرازیدا دەجەنگن . ئەوی لەخۆیان زیاد بێ دەیکەنە دیاریی دەستیان و پێشکەشی کۆمەڵانی تری دەکەن .

بەو جۆرە تۆماس مۆر وێنەی کۆمەڵێکی بەختەوەرو بێ کێشەی بۆ کێشاوین و لە ڕێگەیەوە کۆمەڵگا پڕکێشەکانی ڕۆژگاری خۆی بۆ ڕیسوا کردووین . بەلام مۆر باش لەوە گەیشتبوو کە دوورگەکەی بەهەشتی خەوەو وا دیارە هەر لەبەر ئەوەش ناوی « یۆتۆپیا » ی بۆ هەڵبژاردووە کە لە دوو وشەی لێکدراوی لاتینی پێکهاتووەو بەسەریەکەوە واتای « ئەو شوێنەی نییە » دەگەیێنن .

لە دێرزەمانەوە ژمارەیەك ڕووناکبیریتر بیریان لە یەکسانی و نەهێشتنی چەوساندنەوە کردۆتەوە[21] ، بەلام کەسیان نەیانتوانی وەك تۆماس مۆر بەوردی بۆ زۆر لایەنی مەسەلەکە بچن . مۆر یەکەم کەسە دروست خاوەنێتی تایبەتی و گشتی و شوێنیانی لە ژیانی کۆمەڵدا نرخاندووە . مۆر لەو بارەیەوە نووسیویەتی دەڵێ :

> **« لەهەر شوێن خاوەنێتی تایبەتی باو بێ و**
> **پارەوپول سەنگی کێشان بێ ناتوانرێ**
> **کاروباری میری بەجۆرێکی ڕاست و شیوازێکی**
> **سەرکەوتوو ببرێ بەڕێوە »[22] .**

تۆماس مۆر یەکەم کەسە بۆ ئەو ڕاستییە چووە کە یەکسانیی ڕاستەقینە دەبێتە هۆی نەمانی جیاوازیی نێوان لادێ و شارو کارکردن دەبێتە ئەرکی سەرشانی هەموان ، ئەو بۆچوونانەی دوایی ڕەنگیان لە بیروباوەڕی سۆشیالیزمی زانستیدا دایەوە .

تۆماس مۆر بە دامەزرێنەری رێبازی « سۆشیالیزمی یۆتۆپی » دادەنرێ [23] کە یەکەم شێوازی رێکوپێکی سۆشیالیزمە لە مێژوودا . راستە تۆماس مۆریش وەك هەموو رووناکبیرانی رۆژگاری خۆی نەیتوانی گشت نیشانەکان ـ روست بهێنێ و لە ژمارەیەك هەڵوەست و نرخاندنیدا ئەویش کەوتە هەڵەوە [24] ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا کەس وەك ئەو قووڵ بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی قۆناغ نەچوو ، ئەو یەکەم کەس بوو ویستی بەهەشت بهێنێتە ئەمەدونیاوەو تۆوی چەوساندنەوەو زۆرداری لە کۆمەڵ ببڕێ . هەر لەبەر ئەوەشە تۆماس مۆر بۆتە یەکێك لە نەمرانی مێژوو . ناوی شانۆگەری و فلیمی « پیاوی هەموو چەرخێك » کە دەربارەی ژینامەی مۆرە وا بەخۆیەوە . واشە ، هەموو چەرخێك پێویستی بە کەڵەپیاوی وەك تۆماس مۆرە ، پێویستی بەوانەیە کە وەك ئەو لە ئەرکەکانی قۆناغ ـ ەگەن و وەك ئەو دڵسۆزانە بیرو خامەیانیان بۆ تەرخان دەکەن

زۆری نەبرد لە ئەوروپای رۆژگاری رێنیسانس و دوابەدوای ئەو رۆژگارە ژمارەیەك رووناکبیری لێهاتووی تر ویستیان بە ـ دەستووری تۆماس مۆر لە رێگەی سۆشیالیزمی یۆتۆپی یەوە سەرفرازی بۆ گەل و نیشتمان بهێنن .

* * *

« سۆشیالیزمی یۆتۆپی » دوای مۆر

کامپانیلاو « شاری رۆژ » :

ئەو ئاوەی تۆماس مۆر رشتی لەوانە نەبوو جارێکی تر بگیرێتەوە ، گوڕو تینی لەگەڵ زۆربوون و پەرەسەندنی چەوساندنەوەدا توندوتیژتر دەبوو . بەر لەوەی رۆژگاری « رێنیسانس » کۆتایی بێ ژمارەیەك رووناکبیری تر هەر یەکەیان بەجۆرێك کەوتنە سۆراخی « بەهەشتی خەو » . یەکێك لەو رووناکبیرانە کامپانێللای ئیتالیایی بوو .

تۆمازۆ ، یا تۆماس کامپانێللا [25] رۆژی 25 ی ئەیلولی ساڵی 1568 لە ناو خێزانێکی نیمچە هەژاردا لە دایك بوو . باوکی پینەچی و دایکی کەیبانووی ماڵ بوو . سەرەتا لە کلێسە خوێندی و هەر لەوێش بووە قەشە ، بەلام زۆری نەبرد دەستی لە ژیانی رەبەنی هەڵگرت و رووی کردە نووسینی شیعرو فەلسەفە . ساڵی 1591 یەکەم کتێبی فەلسەفیی بلاوکردەوە . لە بیروباوەڕیدا کامپانێللا زۆر بەتوندی رەخنەی لە گەلێك لایەنی رێبازی تۆژینەوەی وشکی فەلسەفیی رۆژگاری خۆی دەگرت و ئازایانە پەنجەی بۆ کەموکورتێکانی کلێسە رادەکێشا . زۆری نەبرد لەسەر بیروباوەڕی گەشبینی خرایە زیندانەوە .

دوای بەربوونی تومازۆ کامپانێللا جارێکی تر سەری نەکردەوە بە کلێسەدا ، کەوتە گەڕان بە پارچەکانی نیشتماندا . هیچ وەك دەردو ئازاری هەژاران و دابەشیی ئیتالیا دەرونی نەدەهەژاند . ئەوسا باشووری ئیتالیای نیشتمانی لەژێر دەستی ئیسپانییەکاندا دەینالاند . کامپانێللای چاونەترس پلانی شۆڕشێکی گەورەی دانا کە مەبەستی نەهێشتنی دەسەلاتی ئیسپانییەکان و دامەزراندنی رژێمێکی کۆماریی سەربەخۆ بوو . بەداخەوە دوژمنان پێیان زانی و دیسان کامپانێللایان گرتەوە . ئەمجاریان یەکێك لە دادگە دواکەوتووەکانی پشکنین دوو تۆمەیان دایە پاڵی ، یەکەمیان تۆمەی یاخیبوون دژی دەسەلاتی میری و دووەمیان تۆمەی دوژمنایەتی پاپاو کلێسە . نە ئازاردانی بێ ئەندازەو نە تەماعی دونیا سەریان بە رۆڵەی دڵسۆزی گەل و نیشتمان شۆڕ نەکرد . خۆی بەشانازییەوە نووسیویە دەڵێ :

« هیچ شتێك نەبوو بتوانێ
ورەم پێ بەربدات ، کەسێك نەیتوانی
وشەیەکم لێ دەربهێنێ »[26] .

ئازایەتی کەمهاوتاو قسەزانینی چەند جارێك ملی تۆمازۆ کامپانێللایان لەپەت قوتار کرد ، بەلام نەیانتوانی لە بەندیخانەی رزگارکەن . کامپانێللا بەسەریەکەوە 33 ساڵی رەبەقی لە زیندانەکانی رۆماو ناپۆلی بردە سەر . 33 ساڵ بەندی و ئەشکەنجە بەرد دەتوێنێتەوە ، بەلام کاری نەکردە سەر کامپانێللای نەبەز کە لە نووسین و بیرکردنەوە . لەو ماوەیەدا بە دەیان کتێبی دەربارەی فەلسەفەو سیاسەت و ئەستێرەناسی و پزیشکی و ئابووری و هونەری جەنگ و ئەدەب و شیعر داناو توانی ژمارەیەکیان بە قاچاغ لە ئەڵەمانیا بگەیێنێتە چاپ .

لە بەندیخانەشەوە تۆمازۆ کامپانێللا عەودالی هەوالی نیشتمان و زانایان بوو ، هەولی دەدا هەرچۆنێك بێ لێیان نەپچڕێ . هەر ئەوەندە بیستی کلێسەو دادگاکانی پشکنین فشاریان خستۆتە سەر زانای بەناوبانگ گالیلۆ گالیلی[28] لەوێوە بە خامەی تاریکبڕی کەوتە ریسواکردنی دوژمنانی . ئەو هەلوەستەی کامپانێللا هێندەی‌تر شایانی ڕێزو قەدر دەبێ گەر بێتو بزانین بۆخۆی لەگەل ژمارەیەك لە بۆچوونەکانی گالیلۆدا نەبوو ، بەلام بەلایەوە بەربەرەکانێی زانایان و فەرامۆش‌کردنی ئازادیی بیریان نەنگی و پەلەی شەرم بوو .

ئەو جۆرە هەلوەستە پیاوانانەی کامپانێللا ، وێڕای نووسینە بەرزەکانی ، بوونە هۆی دەنگدانەوەی ناوی لە سەرانسەری ئیتالیاو ئەورووپای ڕۆژئاوادا . تەنانەت پاپا ئوربانی هەشتەمیش یەکێك بوو لەوانەی کامپانێللای چوبو بەدلدا . بە یاریدەی ئەو مانگی مایسی سالی 1629 پاش 33 سال ئەشکەنجە دەرگەی زیندان بۆ کامپانێللا کرایەوە . پاش چەند سالێکی کەم کامپانێللا لە ئیتالیا هەلهات چونکە باش دەیزانی درەنگ و زوو هەر دەیگرنەوە . کامپانێللا دوا پێنج سالی ژیانی لە فەرنسە بردە سەر کە ئەوساکە بەهۆی ریشلیۆی سەرەك‌وەزیرانەوە[29] باری ژیانی ڕووناکبیرو زانایانی لە زۆربەی ولاتانی ئەورووپا باشتر بوو . ڕۆژی 21 ی مایسی سالی 1639 دلی گەورەی کامپانێللا لە دووروولات لە لێدان کەوت .

تۆمازۆ کامپانێللا بیروڕای سۆشیالیزمی یوتۆپیی خۆی لەو کتێبەیدا تۆمار کردووە کە سالی 1602 لەناو زنیداندا بەناوی « شاری ڕۆژ » ەوە داینا . « شاری ڕۆژ » بەرهەمێکی ئەدەبی و فەلسەفی و سیاسی یە . گوایە دەریاوانێکی ئیتالیایی ڕێگەی لێ ون دەبێ و شەپۆلی دەریا دەیباتە دوورگەیەکی نەناسراو کە دانیشتوانی بە دەستووری دوورگەی « یوتۆپیا » یەکسان و یەکماف و بەختەوەرن . کەسیان نەکەوتوونەتە بەندو ئەسارەتی پارەوپوولەوە . سامانی زۆری « شاری ڕۆژ » تەرخانی خزمەتی هەموانە ، واتە کەس لەوێ نەبۆتە کۆیلەی سەرمایە ، بەلکە ئەمیان بۆتە خزمەتکاری عەلقەلەگوێی گشت لایەکیان . لە سەرانسەری « شاری ڕۆژ » دا چەوسێنەرێك یا بێکارەو نەخوێندەوارێك بەدی ناکرێ . کار لای هەموان ئەرکی پیرۆزی ژیانە ، کاری ڕۆژانەی کەسیش لە چوار سەعات تێناپەڕێ . دوای ئەوە هەموو ژیانیان بە خوێندنەوەو ئاهەنگ و سەیرانی خۆش و وەرزش و کاری هونەری دەبەنە سەر . سەرتاپای دانیشتوانی « شاری ڕۆژ » ئازاو بەجەرگ و لەخۆبوردوون ، نیشتمان هێندەی پێ داون لە ڕۆژی تەنگانەدا کەمتەرخەمی نەکەن و گیانی بۆ بەخت بکەن .

بەچەشنی دوورگەی « یوتۆپیا » دانیشتوانی « شاری ڕۆژ » پێکڕا لە چێشتخانە ڕازاوە گشتی‌یەکان نان دەخۆن ، خۆیان فەرمانڕەوایانیان هەلدەبژێرن ، کەس نی‌یە نەخوێنێ و بناغەی خوێندنیش تیۆری و چاوبینەو بۆ ئەو مەبەستە هەموو دیوارەکانی ناوشار بە وێنەی دلفڕێن ڕازێنراونەوە ، قوتابیان زۆر جار ئەوی لە فێرگە دەیبیستن لەناو شاردا بە چاویش دەیبینن . بەری خوێندن بۆ کچ و بۆ کوڕ وەك یەك بەڕەللایەو بە زمانی زگماکی خۆیانێ هەموو قۆناغەکانی دەبڕن . ئەمیانە تێکەیشتنی وردی ئەرکی قۆناغ بوو ، چونکە ئەوساکە خوێندن لە سەرانسەری ئەورووپادا بە لاتینی بوو نەك بە زمانی نەتەوەیی .

تۆمازۆ کامپانێللا بڕوای بە توانای بێسنووری مرۆ بوو بۆیەکا دانیشتوانی « شاری ڕۆژ » ی بەسەر سروشتدا زال کردووە[30] .

کامپانێللا لە ژمارەیەك بەرهەمی تریدا زنجیرەیەك بیروڕای وەك ئەوانەی « شاری ڕۆژ » ی بۆ تۆمار کردووین . جاری وا هەیە لە نووسینەکانیدا کامپانێللا داوای دامەزراندنی ڕژێمێکی یەکسانی دوور لە شەڕو کێشە بۆ هەموو جیهان دەکات . پێی وایە داهاتی جیهان هێند زۆرە کەس نەبێتە قوربانیی برسێتی و نەبوونی و کەس چاونەبڕێتە خاکی کەس و بەو جۆرە ئاشتی و تەبایی بال‌دەکێشن بەسەر ژیاندا ، ئەوساکەش « بەپێی یاسای سروشت » زانست و فەلسەفەو ڕەوشت دەگەنە لقەپۆپە[31] .

مـونـزیـر

سـەرنجەكـانی تۆمـازۆ كـامپـانێللا ئـەنجـامی تێگەیشتنی ڕاستی ئەركەكانی قۆناغ بوون . بۆخۆی لە « شاری ڕۆژ » دا باس دەكات چۆن لە حەفتا هەزاری دانیشتوانی شاری ناپۆلی تەنها دە پـازدە هەزارێكیـان شـەوو ڕۆژ دەڕەوتێنـەوەو ئـەوی نـاشێ دەیكـەن‌و ئەوانی‌تریش ژیانی پڕ لە تەمەڵی‌و بەڕەڵڵایی‌و ڕابواردنی بێشوورەیی دەبەنە سەرو بوونەتە میكرۆبی خراپە بۆ گیانی هەموان[32] .

كـامپانێللاش وەك كـەڵە ڕووناكبیـرەكانی تـری ڕۆژگـاری ڕێنیسـانس نـەیدەتـوانی هـەمـوو یـاسـا بزوێنەكانی ژیان بەوردی ببینێ . بەوێنە لای ئەو دەوری سروشتی مرۆ لە ناتەواوییـەكانی كـۆمەڵدا زۆر لەوە زیـاترە كـە هەیـە . گوایـە خوێنـدەواریش بۆی هـەیە سەرفرازیی ڕاستەقینە لەگەڵ خۆیدا بهێنێ ، هەر لەبەر ئەوەش مندالان لە كەسوكاریان دەكاو لەناو قوتابخـانە تایبەتی‌یەكاندا بە شیری چاكە گۆشیان دەكات‌و زانـاو دانایان دەكاتە سەرۆدەستەی كاروباری میری . پێی وایە خوێندەوار نابێ بكەوێتە هەڵەوە . خۆی لە هۆنراوەیەكیدا دەڵێ :

ئەی دەبەنگی[33] مەرگ بۆ تۆ
ئەوا من هاتمە ژیانەوە[34]

كەوابێ تۆمازۆ كامپانێللا نیشانەكانی دروست دیاركرد ، ـەلام لە هەمـوو ڕوویەكـەوە ڕێگەی پێكـانیانی دروست بـۆ ـەكێشاین . هەر لەبەر ئەوەش لەبریتی جەماوەر ڕووی دەمی كردە میرو پاشایان‌و داوای لێدەكردن ئـەوان گوایـە خەونـە خۆشەكانی « شاری ڕۆژ » بهێننە دی ، واتە بێ ئەوەی بزانێ كلیلی گۆڕی خۆیانی دەدانێ ! .

لەگەڵ ئەوەشدا تۆمازۆ كامپانێللا یەكێكە لە پێشەنگـە ـاودارەكانی ڕێبازی « سۆشیالیزمی یۆتۆپی » كە كاری زۆری كردە سەر بیروڕای ئەوانەی دوای خۆی ئەو ڕێگەیەیان گرتە ـەر . « شاری ڕۆژ » وەرگێڕدراوەتە سەر گەلێك زمان‌و دەیان جار تاوەكو ئیستە لەچاپ دراوەتەوە[35] .

مونزێرو ئەوانی تر :

بیروباوەڕی « سۆشیالیـزمی یۆتـۆپی » لە ئینگیلتەرەو ئیتـالیادا نـەگیرسـایەوە ، بێجگـە لەوان سـەری لە چـەنـد مەڵبەندێكی تری ئەوروپای ڕۆژئاوادا هەڵدا . تۆماس مونزێر[36] تاكە پێشەنگی ئەو ڕێبازەیە كە لە ڕۆژگاری ڕێنیسانسدا ویستی بەزەبری شمشێر ئالای یەكسانی داچەسپێنێ .

تـۆماس مـونـزێـر دەورووبـەری سـاڵی 1470 لە شـاری شتۆلبێرگی ئەڵەمانیا لەدایك بوو . زانكۆی لایپزگ‌و فرانكفۆرتی تەواو كردو یـەكێك بـوو لە خوێنـدەوارە هەرە زیـرەكەكـانی ئەڵەمانیای ڕۆژگاری ڕێنیسانس[37] . هەر زوو دەركی ناتەواویی‌یە زۆرەكانی كڵێسەی كردو بووە لایەنگری بزوتنەوەكەی مارتن لۆتەری بەناوبانگ[38] ، بەلام ئەو لە سەرنجەكانیدا دەربارەی چاككردنی كڵێسە گەلێك لە لۆتەرو هاوەڵەكانی شۆڕشگرتر بوو بۆیەكا زۆر زوو لێك‌دابڕان‌و مونزێر كەوتە لومەو ڕەخنەگرتنی ورد لە لۆتەر كە بە پیاوێكی مەرایی‌كەری دادەنا[39] .

بەلای مونزێرەوە دەبوو بزوتنەوەی چاككـردنی ئـایـین هەموو ڕووەكانی ژیان ، نەك كڵێسە بەتەنها بگرێتەوە . دەیگوت ئـەوانەی پـاروە نانی هـەتیوو هـەژار زەوت دەكەن دوژمنی

یەکەمی خوانو دەبێ چەکیان لە ڕوودا هەڵگیرێ . مونزێر داوای دامەزراندنی ڕژێمی بێچەوسانەوەی دەکرد .

تۆماس مونزێر باش بۆ ئەوە چوبوو کە چەوساوان تیغی کوشندەی ڕژێمی زۆرداری بۆیەکا ڕووی دەمی تێدەکردنو بۆ خۆی تێکەڵیان دەبوو . زۆر جار شان بە شانی جوتیارانی ئەڵەمانیا دەچووە کێڵگەکانو بەدەم کارەوە قسەی بۆ دەکردنو بۆ شۆڕش هانی دەدان . مونزێر بەم جۆرە ئایینو ژیانی تێکهەڵکێش دەکرد :

« بڕوانن چۆن میرانو ئاغایان بوونەتە هۆی بڵاوبوونەوەی سوو سەلەمو دزیو جەردەیی . چی نەما ئەوانە بۆ خۆیانی زەوت نەکەن ، دەبێ ماسیی ناو ئاوو مەلی ناو ئاسمانو هەموو ڕووەکی سەرزەمین بۆ خۆیان بێ . ئینجا دوای ئەوەش بەناوی یەزدانەوە داوا دەکەن کەس دزی نەکات ... ئەو دڵڕەقانە پێستی جوتیاری بەسزمانو پیشەگەرو هەموانیان کەوڵ کردووە ... »[40] .

مونزێر لە کاتی شەڕی گەورەی جوتیاراندا دوورەپەرێز نەوەستاو ئازایانە لەتەك شۆڕشگێڕاندا چووە جەنگەی خەباتەوەو تا بە برینداری نەکەوتە دەست دوژمن دەستی لەچەك بەرنەدا . پاش ئەوەی دەرەبەگان چەند ڕۆژێك لەسەر یەك بەبەرچاوی خۆیانەوە خستیانە ژێر فەلەقەوە بێ ئەوەی ورتە بکات ئینجا بە ئەوپەڕی ڕقەوە داخی دڵی خۆیان پێڕشتو ڕۆژی 27 ی مایسی ساڵی 1525 لەتوکوتیان کرد . بەلام ئەوان ناویان ونو تۆماس مونزێر ناوی زیندووە .

لە فەرەنسەش ژمارەیەك ڕووناکبیری ئەو ڕۆژگارە کەوتنە سۆراخی یەکسانی بۆ ئەندامانی کۆمەڵ . نووسەری بەناوبانگ فرانسوا ڕابلێێ (1494 — 1533) لە نووسینە کانیدا [41] بەگەرمی دژی چەوساندنەوە وەستاو وێنەی دەرەبەگانی ئەوسای وەك پیاوی دڵڕەقو ورگنو چاوچنۆكو مەیخۆر بۆ کێشاوین[42] .

هەرچی نووسەری فەرەنسی سیرانۆ[43] بوو (1619 — 1655) تەواو کەوتبووە ژێر کاری سەرنجەکانی کامپانێللاوە ، تەنانەت ناوی بەرهەمەکانیشی وەك ئەو هەڵدەبژارد . ئەویش خوێنەر لەگەڵ خۆی دەباتە ئەو بەهەشتانەی دانیشتوانیان لە خۆشیو دڵسۆزیو برایی بەولاوە هیچیتر نازانن . سیرانۆ یەکێك لەو بەرهەمانەی ناو ناوە « جیهانێکی تر یا مێژووی کۆمیدیی دەوڵەتانی مانگ » و یەکێکیانی تری ناو ناوە « مێژووی کۆمیدیی دەوڵەتانی ڕۆژ » . لەو بەرهەمانەیدا مرۆ دەگاتە مانگو ئەستێرەی ترو لەوێ بەچاوی خۆی دەبینێ چۆن هەموان لە سایەی یەکسانیدا حەوانەتەوە . پلەی زانستو ئاشتیپەروەری لای سیرانۆ یەکجار بەرزە .

جیرارد وینستێنلیش[44] کە یەکێك بوو لە نووسەرانی ئینگیلتەرەی نیوەی یەکەمی سەدەی حەڤدەمین (1609 — 1652) لە بەرهەمەکانیدا بەگەرمی داوای نەهێشتنی چەوساندنەوەو بڵاوکردنەوەی یەکسانیو ڕوخاندنی ڕژێمی پاشایەتیی دەکرد . « یاسای سەربەستی »[45] شاکاری وینستێنلییە کە ویستی لە ڕێگەیەوە فەرمانڕەوایانی نوێی ئینگلیلتەرە بۆ لەناوبردنی خاوەنێتی تایبەتی هان بدات[46] .

هەرچەندە جێبەجێکردنی ئاواتە بەرزەکانی دەستەی یەکەمی ڕێبازی « سۆشیالیزمی یوتۆپی » لەبەر گەلێك هۆی تێکهەڵکێش کارێکی ئاسان نەبوو ، بەلام گرنگ ئەوەیە کەس بە ڕادەی هەڵگرانی ئالای ئەو ڕێبازە لە ئەرکەکانی قۆناغ نەگەیشتو وەك ئەوان بۆ چارەسەر کردنیان نەچوو . شەقلی گەلێك لە سەرنجە وردەکانی ئەو ڕووناکبیرانە ڕەنگی لە بیروباوەڕی ڕێبازی داهاتووی سۆشیالیدا دایەوە . بێگومان نەمری ئەوانو هاوەڵەکانیان لەوەوە هاتووە کە کاتی خۆی بە وردی لە ئەرکەکانی قۆناغ گەیشتن .

دوا وشە :

مەبەستی بەرودوای ئەم زنجیرە وتارەم ئەوەیە بڵێم تاقیکردنەوەکانی ڕۆژگاری زیندووی ڕێنیسانس بۆیان هەیە ببنە پەندو دەرسی پڕمانا بۆ هەموو ئەدیبێکی لێهاتووی جیهانیپانو بەرینی ئیمڕۆو دواڕۆژ . ئەگەر بێکەسو جافو هەڵەتو مزووریو پەشێوو مستەفاو میسریو ڕەوفو مەمو مەنمیو بەدریو بێگەردو حسەینو کاوسو ئیحسانو عاقرەلیو خورشیدەو ئەختەرو هێروو سیامەنسوریو قەرەداغیو

عەبدوڵلاو سندی و فندیو عیزیو حەمە فەریقو بۆتانیو کاکە حەمەو برا خامە زێڕینەکانی ترمان وەك ئـەدیبانی ڕۆژگـاری ڕێنیسانس لە ئەرکەکانی قۆناغ نەگەنو وەك ئەوان چاونەترسو لەخۆبوردوو نەبن ئەوا بێ گومان نە دەچنە ناخی دڵی کەسەوەو نە دەچنە خانەی نەمرییەوە کە دانتێووتـەنی هەزار سـاڵی ژیان لە ئاستیدا تروکەیەکە !!

پەراوێزەکان :

(1) خوریی ئینگیلتەرە لە جیهاندا کەم هاوتایە . تەڕوتووشیی ئاووهەواشی مەرجێکی باشی پیشەسازیی کوتاڵە .

(2) بڕوانە :
یو .م . ساپریکین ، سەرەتای پێشکەوتنی سەرمایەداریی لە ئینگیلتـەرەدا ، ـ «مێژووی جیهان» ، بە زمانی ڕووسی ، بەرگی چوارەم ، مۆسکۆ ، 1958 ، ل 314 .

(3) Robert Ket

(4) «مێژووی سەدە ناونجییەکان» ، بە زمانی ڕووسی ، بەرگی دووەم ، مـۆسکۆ ، 1966 ، ل 222 — 224 .

(5) Thomas More .

(6) باوکی تۆماس مۆر دادکارێکی بەناوبانگ بوو .

(7) س . ب . کان ، مێژووی بیری سۆشیـالیزمی ، بـە زمانی ڕووسی ، مـۆسکۆ ، 1967 ، ل 14 . (لەمەودوا : S.B.Kan) .

(8) H.H.Hudson, The Epigram in the English Renaissance, New York, 1966, pp. 30 — 31, 43.

(9) لە نووسینەکانیدا ئێـرازمۆسی ڕۆتـەردامی گەلێـك لایەنی پـرشنگداری ژیـانو ڕەفتاری تۆماس مۆری بۆ تۆمار کردووین . وەك هاوڕێیەکی نزیك ، ئێرازمۆس لە نزیکەوە تێکەڵ بە خێزانی مۆر بوو .

(10) هێنری حەوتەم لە ساڵی 1413وە تاوەکو ساڵی 1509 باشای ئینگیلتەرە بوو .

(11) ي .ن . اوسینۆفسکی ، ڕێبازی سیاسی کتێبی «ڕیتشاردی سێیەم»ی تۆمـاس مـۆر ، «ئەوروپـاس سـەدە نـاوبخییـەکـان . ژیـانی ئـابـووریو سیـاسیو ڕووناکبیریی» ، بە زمانی ڕووسی ، مۆسکۆ ، 1972 ، ل 418 .

(12) H.H.Hudson, Op. Cit. P.41

(13) ساڵی 1523 تۆماس مۆر ئەو وتارەی خوێندەوە کـە تا ئیستـەش لەگەڵ بـەڵگە دێرینەکانی پەرلەمانی بەریتانیدا هەڵگیراوە .

(14) H.J. Grimm, The Reformation Era 1500 — 1650, P.70, ((Renaissance and Reformation 1300 — 1640)), PP. 66 — 67.

(15) ئەوساکە هەر کەسێك بە دوژمنایەتی پاشا تاوانبار بکرایە سەری دەقـرتێنراو توردەدرایە ناو ئاوی تایمسەوەو ئینجا زۆر بێشەرمـانە جـەرگو ڕیخۆڵەیـان دەردەهێناو بێ ئاگاداریی کەسوکاری بەجیا لاشەکەیان دەناشت ... ئای مێژوو کە بەکەڵکی چونکە هەموو ڕاستییەك تۆمار دەکەیت ! .

(16) S.B.Kan, Op. cit., P.16, تۆماس مور ، یوتوپیا ، ترجمة وتقـديم الدكتور انجيـل بطرس سمعان ، القاهرة ، 1974، ص 36 .

(17) ((Renaissance and Reformation 1300 — 1648)), P. 74. ئەوە قسەی تۆماس مۆر خۆیەتی کە لە بەندیخانەوە بۆ مارگرێتی کچی نووسیوە .

(18) ڕیتشاردی سێیەم (1452 — 1485) ساڵی 1483 بووە پاشا . پیاوێکی دڵڕەق بوو ، دەستی چووە گیانی یەکێك لە براکانیو ژنێکی خۆی دەرمانخوارد کرد . یەکێك لە دراماکانی شکسپیر باسی ژیانو ڕەفتاری ڕیتشاردی سێیەم دەکات .

(19) E.N. Osinovsky, Op. cit. , P. 407

(20) ((وا پێ دەچێ دەوروبەری ساڵی 1522 تەواوی کردبێ .

(21) ئیفلاتۆن لە سەدەی چوارەمی پێش عیسادا عەودالی دامەزراندنی کۆمەڵێکی یەکسان بوو . نووسەری گریکی ئیمبوڵ (یا یامبول) دوای ئەو بە نزیکەی دوو سەدە باسی دوورگەیەکی بەختەوەری کردووە کە دانیشتوانی چەوساندوەیـان نەزانیوە .

(22) ي .ي . فێرتسمان ، ژیانی ڕووناکبیریی ڕێنیسانس لە ئینگیلتەرە ، ـ «مێژووی جیهان» (بە زمانی ڕووسی) ، بەرگی چوارەم ، مۆسکۆ ، 1958 ، ل 345 .

(23) بە عەرەبی : الاشتراكية الطوباوية . «طوبی» بە واتای بەهەشت دێت .

(24) وەك هەڵوەستی بەرامبەر بزوتنەوەی چاك کردنی ئایین کە بەچەشنی ئێرازمۆسی هاوەڵی نزیکی دژی وەستا . هەروەها چەند دیاردەیەکی دواکەوتـووی سەدە ناونجییەکان کەمێك لە تریفەو پرشنگی کەمهاوتای دێرە نازدارەکانی «یوتۆپیا»یان کەمکردۆتەوە . وێڕای ئەوانەش تۆماس مۆر «یوتۆپیا»ی بە زمانی لاتینی دانا نەك بە زمانی نەتەوەیی ، واتە ڕووی دەمی کردە دەستەی سەرەوەی کۆمەڵ کە ئۆباڵی کەموکورتێکانی ژیانی گەلیان کەوتبووە ئەستۆوە . «یوتۆبیا» ساڵی 1516 بۆ یەکەم جار بە لاتینی بەم ناوەوە چاپکرا :
((Libellus aureus... de optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia))
زۆری نەبرد «یوپیا» وەرگێڕدرایە سەر زۆربەی زمانە ئەوروپاییکانو تا ئیمرۆکە بەدەیان جار چاپکراوەتەوە .

(25) Tommaso Campanella بەر لەوەی ببێتە فەرمانبـەری کڵێسە نـاوی جۆڤـانی دۆمێنیکۆ بوو .

(26) E. Grain, Italian Humanism . Philosophy and civic life in the Renaissance, translaed by P. Munz, Oxford, 1965, P.50.

(27) S.B. Kan, Op. cit., P. 23

(28) زانای گەورەی ئیتالیایی گالیلۆ گالیل (Galilei) (1564 — 1642) لە فیزیاو میکانیكو ئەستێرەناسیو ئەدەبو ڕەخنەو شیعردا دەستی باڵا بوو . ڕاکانی کۆپەرنیکۆسی دەربارەی خربیی زەویو سووڕانەوەی بەدەوری ڕۆژدا سەلماند .

(29) کاردینال ریشلیۆی بەناوبانـگ (1585 — 1642) لە ساڵی 1624وە بـووە سەرەك وەزیرانی فەرەنسە کە لە سەردەمی ئەودا لە هەموو ڕوویەکەوە باش بەرەوپێش چوو .

(30) کامپانێلا ، شاری ڕۆژ ، چاپی ڕووسی ، مۆسکۆ ـ لێنینگراد ، 1947 .

(31) أ . خ . گۆفونکیل ، دەستنووسێکی نەزانراوی تۆمازۆ کامپانێلا ، ـ «ئەوروپای سەدە ناونجییەکان» (سەرچاوەی ناوبراو) ، ل 363 — 364 .

(32) کامپانێلا ، شاری ڕۆژ ، ل 61 .

(33) مەبەستی نەخوێندەواریو زۆرداریە .

(34) أ . أ . ئەبرامسۆنو س .د. سکازکـین ، ئیتالیـای سەدەی شـافردەمـین ، ـ «مێژووی جیهان» ، بەرگی چوارەم ، ل 120 .

(35) ساڵی 1623 بۆ یەکەم جار «شاری ڕۆژ» بە زمانی ئیتالیایی لەچاپ درا .

(36) T . Munzer

(37) H. J. Grimm, Op. cit., pp. 172 — 173

(38) دەربارەی سەرنجـەکانی مـونزێـر بڕوانـە : ((Renaissance and Reformation 1300 — 1648)), pp. 166 — 16g .

(39) م .م . سمێرن ، چاككردنی ئایینو شەڕی گەورەی جوتیاران لە ئەڵەمانیا ، ـ «مێژووی جیهان» ، بەرگی چوارەم ، ل 161 .

(40) D.S.Skazkin, Op. cit., Vol. II, P.83

(41) F. Rabelais

(42) V.F. Simeonov, Op. cit. , P. 492

(43) Cyrano de Bergerac

(44) Winstanley

(45) ((The Law of Freedom)) ساڵی 1652 بۆ یەکەم جار چاپ کرا .

(46) S. B. Kan, Op. Cit., pp. 26 — 29